

«Նոր ժամանակի կրթություն» ՀԿ

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Հետազոտության թեման՝ Սովորողների մեջ արժեքային համակարգի
ձևավորումը առարկայի դասավանդման ընթացքում

Առարկան՝ Հայոց եկեղեցու պատմություն

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Ծրիդա Հովհաննիսյան

Ուսումնական հաստատություն՝ Արագածավանի թիվ 1 միջն. դպրոց

Երևան 2022

Ներածություն

Հայոց հին մայրաքաղաքների շարքի մեջ ամենից սիրվածը թերևս Անին է: Անին գտնվում էր Ախուրյան գետի բարձրադիր աջ ափին, ՀՍՍՀ Անիի շրջանի Խարկով գյուղի դիմաց, երեք կողմերից խոր ակոսված սարահարթակի վրա: Անիի գրաված տարածքը բնակեցված է եղել հնագույն ժամանակներից: Այստեղ հայտնաբերվել են մեծ հնություն ունեցող կիկլոպյան կառույցների մնացորդներ, ինչպես և VIII—VII դդ. (մ.թ.ա) դամբարանադաշտ:

Իբրև սովորական ամրոց, Անին հիշատակվում է V դարից: Այն Շիրակ գավառի հետ միասին պատկանում էր Կամսարական նախարարական տանը: VIII դարի վերջերին իրենց նախնիին նշանակությունը կորցրած Կամսարականները Շիրակն ու Անին վաճառում են Բագրատունիներին: Անի, ավերված միջնադարյան բերդաքաղաք Թուրքիայի Հանրապետությունում: Գտնվում է Կարսի նահանգում՝ Հայաստանի Հանրապետության հետ սահմանին: Կառուցվել է Ախուրյան գետի աջ ափին, եռանկյունաձև սարահարթի վրա: Այժմ այն բնակեցված չէ: Նրանից ոչ հեռու գտնվում է Օջաքը գյուղը, որի անունով երբեմն թուրքերը կոչում են Անին^[1]:

Անիի մասին առաջին հիշատակումները թվագրվում են վաղ միջնադարին՝ 5-րդ դարին՝ որպես Կամսարական իշխանական տան ամրոցներից մեկը: Հայ մատենագիրներից այդ մասին են վկայում Եղիշեն ու Ղազար Փարպեցի: Ավատատիրական հարաբերությունների սկզբնավորման շրջանում Մեծ Հայքը գտնվում էր Արշակունիների թագավորության ներքո: Արարական տիրապետության ընթացքում՝ 9-րդ դարի սկզբին, Հայոց իշխան Աշոտ Բագրատունի Մսակերը (790-826) Կամսարականներից գնել է Արշարունիք և Շիրակ գավառները՝ Անի ամրոցով

:Զարգացած միջնադարում՝ 961-1045 թվականներին, Անին Բագրատունիների թագավորության մայրաքաղաքն էր: Վերջինիս սահմաններում ընդգրկված էին Հայկական լեռնաշխարհի գրեթե բոլոր գավառները՝ Սևանա, Վանա և Ուրմիղձերի միջև: 13-րդ դարի պատմիչ Սիբթ իբն ալ-Ջաուզին հայտնում է, որ նախքան սելջուկների կողմից Հայաստանի գրավումը (Մանազկերտի ճակատամարտ), հայոց մայրաքաղաքի բնակչությունը հասնում էր մեկ միլիոն մարդու, որոնց մի մասը սպանվում է, իսկ կենդանի մնացածները գերի են վերցվում: Ավելի ուշ շրջանում, կապված Վրաց թագավորության զորեղացման հետ, Արևելյան Հայաստանում ստեղծվում է Զաքարյան իշխանապետությունը, որի կենտրոնը նորից դառնում է Անին:

Անին հայտնի է որպես «հազար ու մի եկեղեցիների քաղաք», որոնցից առավել հայտնի էր կաթողիկոսանիստ Մայր տաճարը: Միջնադարում այստեղով էին անցնում բազմաթիվ առևտրական ճանապարհներ: Քաղաքում կային բազմաթիվ պալատներ ու հասարակական կառույցներ: Անին շրջապատված էր երկշերտ՝ Աշոտաշեն ու Սմբատաշեն պարիսպներով, իսկ քաղաքի կենտրոնում գտնվում էր միջնաբերդը: Հայկական աղբյուրների համաձայն՝ Անին ունեցել է 100-200 հազար բնակիչ: Այդ ժամանակ աշխարհում կային մի քանի խոշոր քաղաքներ՝ Բաղդադը (Միջագետք), Դամասկոսը (Միջին), Կոստանդնուպոլիսը (Բյուզանդական կայսրություն), Կորդովան (Արաբական Իսպանիա):

Բովանդակություն

Անիի զարգացումն ու ծաղկումը սկսվում է 961 թվականով, երբ այն Բագրատունի Աշոտ 3-րդը դարձնում է պետության մայրաքաղաք: Ընդամենը 40 — 50 տարվա ընթացքում հասարակ գյուղաքաղաքից Անին վերածվում է երկրի և Մերձավոր արևելքի խոշորագույն քաղաքներից մեկի: 961 — 1020 թվականների ընթացքում կառուցվում են քաղաքի ներքին (կամ Աշոտյան) ու Արտաքին (կամ Սմբատյան) պարիսպները, Մայր տաճարը, Գագկաշեն ու Ապուղամբենց և այլ եկեղեցիներ, քարավանատներ ու հյուրանոցներ, արքունի պալատը, ժայռափոր կացարաններ, բնակելի շենքեր, բաղնիքներ, արհեստավորական ու առևտրական կուղպակների շարքեր և բազմաթիվ այլ շենքեր:

Անին տարածվում է նաև Արտաքին պարսպից դուրս փոված սարահարթի վրա: Բագրատունյաց թագավորության տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային կյանքի բոլոր թելերը ձգվում են դեպի Անի: Մայրաքաղաքի հետ առանձնապես սերտ առնչություն ունեին մշակութային առումով՝ Տեկորը, Արդինան, Հոռոմուսը (Ղոշավանք) ու Խծկոնքը, իսկ պաշտպանական առումով՝ Մաղասաբերդն ու Տիգնիսը, որոնք մայրաքաղաքի մատույցները պաշտպանում էին արտաքին հարձակումներից: XI դարի առաջին քառորդի վերջերից Անի-Շիրակի թագավորության ներքին կյանքում ծայր են առնում երկպառակություններ: Տարոնի իշխանությունը (966 թ.), Տայքի կյուրապաղատությունը (1000 թ.) և Վասպուրականի թագավորությունը (1016 թ.) գրաված Բյուզանդական կայսրությունը ամեն կերպ ձգտում է նվաճել նաև Բագրատունիների Շիրակի թագավորությունը Անի մայրաքաղաքով: Դրա հետ գրեթե միաժամանակ հասունանում էր սելջուկյան արշավանքների վտանգը: Անին գրավելու համար Բյուզանդիան մի քանի արշավանքներ է կազմակերպում, որոնք բոլորն էլ ավարտվում են կայսերական զորքերի ամոթաբեր պարտությամբ: Այնուամենայնիվ, կայսրությանը հաջողվում է 1045 թ. գրավել Անին: Բայց բյուզանդական տիրապետությունը Անիում տևում է մինչև 1064 թվականը, երբ այն գրավվեց սելջուկյան սուլթան ԱլփԱրսլանի կողմից և ավերվեց: Վերջինս 1072 թ. կիսավեր Անին վաճառում է Դվթի Էմիր Աբլ-Սվաբեն, որն իր հերթին այն հանձնում է Մանուչեին: Սկսած այդ ժամանակներից մինչև 1199 թվականը Անին գտնվում էր Մանուչեյան Էմիրների տիրապետության տակ և մի քանի անգամ կարճ ժամանակով անցել է վրաց իշխանության ներքո (1124—1126 թթ., 1161 թ., 1174թ.): Զաքարյան իշխանները 1199թ. Անին ազատագրում են օտար տիրապետությունից և իբրև սեփականություն իրենց ձեռքին պահում մինչև Լենկթեմուրի արշավանքները: Անիի ներքին կյանքի զարգացումը, սելջուկյան

տիրապետության շրջանում մասնակի կանգառից հետո՝ Ջաքարյանների իշխանության օրոք, մինչև մոնղոլական ծանր լծի հաստատումը, շարունակվում է բավական արագ թավով: Այդ ժամանակներում Անիում կառուցվում են մի չարք եկեղեցիներ, իշխանական պալատներ ու բնակելի շատ շենքեր, վերանորոգվում են քաղաքի պաշտպանական պարիսպները, առանձին անհատների կողմից այդ պարիսպների ուղղությամբ կառուցվում են նոր աշտարակներ, շարունակվում է առևտրի ու արհեստագործության, մշակութային կյանքի առաջընթացը:

Անին արհեստագործության խոշոր կենտրոն էր: Այստեղ զարգացած էին մետաղամշակությունը, բրուտագործությունը, շինարարական, կենցաղային, առևտուրը սպասարկող և այլ արհեստներ: Անիի արհեստների թիվը մոտ 50-ի էր հասնում: Դրանք իրենց ժամանակի բարձր զարգացած արվեստներն էին, որոնցից շատերի արտադրանքը մեծ համբավ ուներ ոչ միայն երկրի ներսում, այլև հարևան և հեռավոր երկրների շուկաներում: Առանձնապես հայտնի էին գործվածքեղենը, գորգերը, մետաղյա իրերն ու զենքերը, խեցեղենը:

Արհեստագործությունից ոչ պակաս զարգացած էր նաև քաղաքի ներքին ու արտաքին առևտուրը: Քաղաքն ուներ իր շուկան և քարավանատները, որտեղ կատարվում էր ներքին ու արտաքին առևտուրը: Առևտրի հիմնական առարկաները գյուղատնտեսական մթերքներն ու արհեստավորական շինվածքներ էին: Անին միջազգային տարանցիկ առևտրի կենտրոն էր: Այստեղ հատվում էին քարավանային առևտրի մի շարք մայրուղիներ: Դրանցից էին՝ Անի — Տփլիս, Անի — Կարս — Կարին — Սև ծովի ափեր, Անի — Մայաֆարկին (Տիգրանակերտ) — Ասորիք, Անի — Երևան — Դվին — Թավրիզ ճանապարհները, որոնք հատկապես մեծ նշանակություն էին ձեռք բերել XI — XIII դարերում: Անին այդ դարերում առևտրատնտեսական կապեր ուներ ոչ միայն հարևան Վրաստանի, Ադվանքի, Ատրպատականի, Պարսկաստանի, Հայաստանի արևմտյան հատվածի, Սև ծովի առափնյա քաղաքների, այլ նաև Գալիցիայի, Լեհաստանի, Հարավային Ռուսիայի, Կիլիկիայի և ուրիշ երկրների հետ: Անիում արդեն հանդես էին եկել մեծահարուստ վաճառականներ ու առևտրականներ, որոնք միաժամանակ կալվածատերեր ու վաշխառուներ էին (Տիգրան Հոնենց, Սահմադին և ուրիշներ): Անիի բնակչության մի մասը զբաղվում էր գյուղատնտեսությամբ՝ հացահատիկների, քնջութի, բանջարեղենի և այլ կուլտուրաների մշակությամբ, անասնապահությամբ: Անին միջնադարյան Հայաստանի մշակութային խոշոր կենտրոններից էր: Իբրև մայրաքաղաք, այստեղ հավասարապես զարգացած էին և՛ կրթության գործն ու մատենագրությունը, և՛ գիտությունը, ճարտարապետությունն ու արվեստը: Բագրատունյաց թագավորության ժամանակներում սովորական դպրոցներից բացի մայրաքաղաք Անին ուներ իր բարձրագույն դպրոցը ճեմարանը (համալսարան), որի ճանաչված դասախոսներից են եղել Գրիգոր Մագիստրոսը, Հովհաննես Իմաստասերը և ուրիշներ: Հայաստանի այլ վայրերում եղած բարձրագույն դպրոցների նման Անիի ճեմարանում նույնպես

կրոնական առարկաներից բացի ավանդվում էին համարողական արվեստ (մաթեմատիկա), երաժշտություն, ճարտարապետություն և այլ առարկաներ: Անիի մատենագիրներից հայտնի են Մամվել Անեցին և Մխիթար Անեցին: Անիում գործում էր արքայական գրադարան: Բագրատունի թագավորները՝ հատկապես Հովհաննես Մմբատն ու Գագիկ 2-րդը, առանձնակի ուշադրություն էին դարձնում գրի ու գրականության զարգացման վրա: Մշակութային առումով հսկայական հետաքրքրություն են ներկայացնում Անիի մինչև 250-ի հասնող վիմագիր արձանագրությունները, որոնք փորագրված են պաշտպանական պարիսպների ու դրանց աշտարակների պատերին, եկեղեցիների ու պալատների վրա: Դրանք հիմնականում վերաբերում են եկեղեցիներին արված նվիրատվություններին, աշտարակների, պարիսպների, պալատների, եկեղեցիների, տաճարների ու մատուռների շինությանը, վերանորոգմանը և վերաշինությանը: Անին որմնանկարչության և քանդակագործության հայտնի կենտրոն էր: Արվեստի այդ ճյուղերն այստեղ հիմնականում ունեին կիրառական նշանակություն:

Իր բազմադարյան պատմության ընթացքում հայ ժողովրդի ստեղծած ժառանգության մեջ ճարտարապետությունը գրավում է ամենաառաջնակարգ տեղերից մեկը, իսկ ճարտարապետության մեջ էլ, կարելի է ասել, առյուծի բաժինը պատկանում է Անիին: Անի այցելած տասնյակ հեղինակներ, ճանապարհորդներ և ճարտարապետներ, առանց բացառության, հիացել են նրա նրբակերտ շենքերով, պաշտպանական պարիսպներով ու աշտարակներով, տասնյակների հասնող եկեղեցիներով, Ախուրյանի վրայի կամուրջներով և այլ կառույցներով: Անիի մեծատաղանդ ճարտարապետներից մեկը՝ Տրդատը, որ ապրել ու գործել է X դարի վերջերին և XI դարի սկզբներին, օգտվելով մեր անցյալի ժառանգությունից, ստեղծել է մոնումենտալ շատ շենքեր (Անիի Մայր եկեղեցի, Արգինա և այլն): Ըստ հեղինակավոր շատ մասնագետների կարծիքի, այդ շենքերն իրենց ազդեցությունն են թողել Արևմուտքի գոթական և ռոմանական ոճերի վրա, որովհետև, ինչպես նշում են, դրանք իրենց մեջ պարունակում են վերջիններիս նախնական տարրերը: Անիում ձևավորվեց հայ ճարտարապետության անիական ոճը, որն իր բարերար ազդեցությունն է թողեց հետագա ժամանակների հայկական ճարտարապետության վրա, և որի նշանակությունը դուրս է գալիս ազգային ճարտարապետության սահմաններից: Անին XI—XIII դարերում Արևելքի խոշորագույն քաղաքների թվին էր պատկանում և ուներ շուրջ 100 հազար բնակիչ: Քաղաքական աննպաստ պահերին Անիում ապաստան էին գտնում շրջակայքի գյուղերի տասնյակ հազարավոր բնակիչներ: Անին իր կառուցվածքով հար ու նման էր միջնադարյան մյուս խոշոր քաղաքներին: Այն բաղկացած էր միջնաբերդից, բուն քաղաքից կամ շահաստանից և արվարձաններից: Միջնաբերդը գտնվում էր քաղաքի հարավարևմտյան ծայրին և շահաստանից բաժանված էր հասուկ պարսպով: Միջնաբերդում էին գտնվում արքունի պալատը, եկեղեցիներ, արքունի բաղնիքը և այլ կառույցներ: Միջնաբերդից հյուսիս-արևելք, ընդարձակ սարահարթի վրա, փռված էր բուն քաղաքը, որը նույնպես պատած էր

պարսպով: Անիում մի հասուկ ընդարձակ թաղամաս էր կազմում, այսպես կոչված «Ստորգետնյա Անին»՝ բնական և արհեստական հարյուրավոր քարանձավներից բաղկացած թաղամասը, որը գտնվում էր Ծաղկոցաձորի և Գայլաձորի ուղղությամբ: Այս քարայրներում կային կրկնահարկ և եռահարկ բնակարաններ, ընդարձակ սրահներ, եկեղեցիներ, խանութներ ու պահեստներ, գերեզմանատուն, գաղտնարաններ: Միանգամայն հասկանալի է, որ այդ քարայրներն օգտագործվել են նաև պաշտպանական նպատակներով: Քաղաքն ունեցել է մի շարք դռներ՝ Դվինի դուռ, Կարնո դուռ և այլն: Իր ժամանակի առումով Անին օժտված է եղել առաջնակարգ կոմունալ պայմաններով: Քաղաքում կային ցանցավորված ջրմուղ, հյուրանոցներ, բաղնիքներ, մասնակի կոյուղիներ: Քաղաքի գլխավոր փողոցները սալահատակված էին և ունեին մինչև 6 մ լայնություն: Անիում իրար զուգորդում էին ճոխ առանձնատներն ու հասարակ խրճիթները: Այնտեղ կարելի է հանդիպել շքեղ պալատներից սկսած մինչև աղքատիկ հյուղակների ու հասարակ քարանձավ-բնակարանների: 1238 թվականին մոնղոլները նախ պաշարեցին, ապա դավադրաբար գրավեցին ու ավերեցին Անին: Մոնղոլական ծանր լծի հաստատմամբ, Հայաստանի մյուս ծաղկած քաղաքների հետ միասին Անիի պատմության մեջ ևս սկսում է կտրուկ ամայացման և անկման ժամանակաշրջանը: Անիից սկսվեց գանգվածային արտագաղթ, որը սելջուկյան շրջանում դեռ այնքան էլ մեծ ծավալ չուներ: Անին աստիճանաբար հետադիմելով, XIV դարի վերջերին արդեն դադարում է գոյություն ունենալուց: Նրա տեղում մնում է հայկական մի խղճուկ գյուղ, որը հետագայում դարձավ թուրքաբնակ: Լայն են անեցիների արտագաղթի վայրերի ու երկրների աշխարհագրական սահմանները: Նրանք տարրեր ժամանակներում գաղթել ու բնակություն են հաստատել Նախիջևանում, Ջուղայում, Վանում, Գիլիկիայում, Կարինում, Պոլսում, Սև ծովի հարավային և հյուսիսային առափնյա քաղաքներում (Տրապիզոն, Թեոդոսիա և այլն), Աստրախանում, Արևմտյան Ուկրաինայում, Լեհաստանում, որտեղ նրանք, չնայած մոռացել էին մայրենի լեզուն, բայց մինչև մեր ժամանակները ավանդույթի ուժով իրենց համարում էին անեցիներ և հպարտանում դրանով: Ավերակների կույտի վերածված Անին դարեր շարունակ դարձել էր խաշնարած ցեղերի քոչավայր: Նրանք իրենց գոմերը, փարախները և կիսագետնափոր խրճիթները կառուցելու համար անխնա թալանում էին վաղեմի մայրաքաղաքի սրանչելի շենքերի սրբատաշ ու քանդակագարդ քարերը, ավերակների վայրում ամենուրեք ոսկի և թանկագին իրեր որոնում: Չնայած դարավոր ավերումներին, այնուամենայնիվ, միջնադարյան Հայաստանի վեհաշուք մայրաքաղաքից մինչև մեր օրերը պահպանվել են ուշադրության արժանի ճարտարապետական շատ կոթողների ավերակներ ու մնացորդներ: Անիում կային տասնյակ եկեղեցիներ: Ավանդությունը դրանց թիվը հասցնում է նույնիսկ 1001-ի: Եկեղեցիներ ու մատուռներ կային և բուն քաղաքում ու նրա արվարձաններում, և պաշտպանական պարիսպների աշտարակներում, և «Ստորգետնյա Անիում»: Անիի եկեղեցիների թագուհին Մայր տաճարն էր, որը մասնագետներից և

ճանապարհորդներից շատերը համարել են Կովկասի ճարտարապետության զարդը: Այդ եկեղեցին նվիրված էր Աստվածածնին: Շինարարությունը սկսվել է Սմբատ 2-րդի օրոք 989 թվականին և ավարտվել է Գագիկ 1-ինի օրոք, նրա կնոջ Կատրամիդե թագուհու հոգացողությամբ 1001 թվականին: Ճարտարապետը հայտնի Տրդատն էր, Կոստանդնուպոլսի ս. Սոֆիա տաճարի գմբեթի վարպետ վերակառուցողը: Տաճարի վրա կան բազմաթիվ արձանագրություններ: Գմբեթը փլված է, իսկ պատերը խարխուլ վիճակում հասել են մինչև մեր օրերը: Մայր տաճարը Անիի ամենախոշոր կառույցներից է: Նրա հմայքը պարզության մեջ է, կեղծ կամարակալների, նրբասլաց սյուների, խոյակների ու բարձրավետ քանդակների մեջ: Առաքելոց եկեղեցին, որը, հավանաբար, հիմնադրվել է 1004 թվականին, համարվում է Անիի ամենահայտնի կոթողներից մեկը: Այժմ պահպանված են միայն եկեղեցու արևմտյան ճակատը և արևելյան հատվածի կամարները: Երեք գմբեթներից կանգուն է միայն մեկը: Կառուցված է սև և կարմրավուն քարերով: Պատերին կան արձանագրություններ: Դռան շրջանակները պատած են բարձրաձաշակ քանդակներով: Ամենաուշ շրջանի արձանագրությունը վերաբերում է 1348 թվականին: Ենթադրում են, որ Առաքելոց եկեղեցին կաթողիկոսարան է եղել և կարևոր դեր է խաղացել Անի մայրաքաղաքի հոգևոր կյանքում: Անիում հայտնաբերված եկեղեցիներից հնագույնը պալատական եկեղեցին է, որը կառուցվել է VII դարում, իսկ հետագայում, հատկապես XIII դարում, դրան կից կատարվել են շինարարական նոր աշխատանքներ: Եկեղեցու որմնասյուների վրա կան ուշադրության արժանի բարձրաքանդակներ: Մայր եկեղեցու շինարարությունն ավարտվելուց անմիջապես հետո, Գագիկ 1-ինը 1001 թվականին սկսում է մի այլ հայտնի եկեղեցու՝ ս. Գրիգորի (որը կոչվում է նաև Գագկաշեն) կառուցումը: Այն ավարտվել է 1010 թվականին: Եկեղեցին եռահարկ էր, իր ճարտարապետական կառուցվածքով նման Զվարթնոցին: Դրա ճարտարապետը նույնպես Տրդատն է եղել: Տաճարն արտաքին կողմից շրջապատված էր 36 կամարներով, ուներ 36 պատուհան, երեք դուռ, որոնց շրջանակները ծածկված էին քանդակներով: Սակայն Գագկաշեն եկեղեցին երկար չի դիմանում, տալիս է վտանգավոր ճեղքեր ու կործանվում: Եկեղեցու պատի վրա տեղադրված էր Գագիկ 1-ի արձանը: Որմնանկարներով ամենահայտնին ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին էր (հետագայում «Նախշի» կոչված), որը կառուցել էր Տիգրան Հոնենցը 1215 թվականին: Նա իր կառուցած եկեղեցուն տվել էր թանկագին սպասք, զանազան կալվածքներ: Եկեղեցուն կից կառուցված էին օժանդակ սենյակներ և բաղնիք, որ ուներ առաձին բաժանմունքներ: Ս. Գրիգոր եկեղեցին իր հատակագծով նման է Մայր եկեղեցուն, բայց մեծությամբ շատ է զիջում վերջինին: Գմբեթը բազմանկյուն է՝ կոնաձև տանիքով: Անիի արտաքին պարսպից դուրս գտնվում է Հովվի եկեղեցին, որը կառուցվել է XI դարում: Եկեղեցին եռահարկ է, գմբեթով և իր մեջ պարունակում է գոթական ոճի «նախնական տարրերը»: Հայ ճարտարապետության ականավոր պատմաբան Թորոս Թորամանյանը Հովվի եկեղեցին համարում է ճարտարապետական գոհարներից մեկը: Անիում կար նաև վրացական

(քաղկեդոնական) եկեղեցի, ինչպես և մի քանի մզկիթներ, որոնք կառուցվել էին XI—XII դարերում: Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում Մանուչեի մզկիթը, որը կառուցվել է XI դարի երկրորդ կեսին Մանուչեի իշխանության օրոք (ավելի հին վարչական շենքի վերափոխմամբ) և նրա անունով էլ կոչվել: Պաշտամունքային շենքերի հետ համեմատած, քաղաքացիական կառուցվածքները շատ վատ են պահպանվել: Դրանցից շատերն ընդհանրապես հիմնահատակ ավերվել և անհետ կորել են: Անիի քաղաքացիական շենքերից կարևորագույնը արքունի պալատն էր, որը գտնվում էր միջնաբերդում, կառուցվել էր Բագրատունիների թագավորության շրջանում, իսկ հետագայում ենթարկվել որոշ փոփոխության: Արքունի պալատի ավերակները շատ վատ են պահպանվել: Եղած մնացորդներն էլ թաղված էին հողի հաստ շերտի տակ և ի հայտ են բերվել ակադեմիկոս Ն. Մառի ղեկավարած պեղումների ժամանակ՝ 1907 և 1908 թվականներին: Պեղումներով բացված է պալատի միջանցքը՝ 50 մետր երկարությամբ, որը պալատը բաժանում է հյուսիսային ու հարավային թևերի: Հարավային թևի որոշ հատվածներ երկհարկանի են: Երկրորդ հարկում սովորաբար տեղադրված են հանդիսասրահները, իսկ առաջինում տնտեսական օժանդակ սենյակներն ու պաշտպանական նպատակների ծառայող այլ բաժիններ: Չաքարյանների իշխանության օրոք Անիում կառուցվել էին նաև իշխանական պալատներ: Դրանցից հայտնի էին երկուսը, որոնցից մեկը, որ եռահարկ էր, գտնվում էր Ծաղկոցաձորի կիրճի զառիթափ կողին և կոչվում էր Իշխանի կամ Պարոնի պալատ, իսկ մյուսը՝ «Մարգսի» պալատ, պեղված 1905 թվականին: Անիի ավերակների ձևով մեզ հասած պաշտպանական պարիսպները վերաբերում են Բագրատունիների թագավորության շրջանին: Քաղաքը պատած էր կրկնակի պարիսպներով, որոնցից առաջինը կառուցել էր Աշոտ 3-րդը 963 — 964 թվականներին և կոչվում էր Ներքին, Փոքր կամ «Աշոտաշեն» պարիսպ: Ներքին պարիսպը կառուցված էր Ախուրյանի ու Ծաղկոցաձորի իրար մոտեցման վայրում: Պարսպի աշտարակներում եղել են փոքրիկ եկեղեցիներ: Արտաքին, Մեծ կամ «Սմբատյան» պարիսպները կառուցվել են Սմբատ 2-րդի օրոք: Դրա շինարարությունը տևել է 8 տարի և ավարտվել է 989 թվականին: Արտաքին պարիսպը ձգվում էր Ներքին պարսպից բավական հեռու և որոշ հատվածում կրկնակի էր: «Սմբատյան» պարսպի երկարությունը 2,5 կմ էր, բարձրությունը՝ 8—10 մ: Շաղաղայանների ու Չաքարյանների օրոք մի քանի անգամ ենթարկվել է նորոգման: Աշտարակներից ու բուրգերից շատերը ներսի մասից 2—3 հարկանի էին: Դրանք ունեին հատուկ անուններ՝ Աբրահամի բուրգ, Շանուշի բուրգ, Աշոտի բուրգ, Մխիթարիչի աշտարակ և այլն: Դրանցում տեղավորվել է քաղաքապաշտպան պահակազորը: Արտաքին

պարսպի արտաքին կողմով, դրան զուգահեռ ձգվում էր ավելի քան 500 մ երկարությամբ բավական խոր խրամը: Ճարտարապետական շինարարական առումով իրենց ուրույն տեղն ունեն Անիի կամուրջները, որոնք ձգվում էին Ախուրյան գետի վրա: Դրանք մի քանի հաստ էին և հիմնականում կառուցվել էին X—XI

դարերում: Առանձնապես հայտնի էին երկու կամուրջներ, որոնցից մեկը գտնվում էր քաղաքի հարավային ծայրին ս. Գրիգոր եկեղեցուց մի փոքր հյուսիս, իսկ երկրորդը Մանուչեի մզկիթի և Մայր եկեղեցու միջև: Առաջինից պահպանվել են միայն առանձին մնացորդներ, իսկ երկրորդի ավերակները համեմատաբար լավ են պահպանվել: Այն ունեցել է երեք աչք, կենտրոնի կամարի թռիչքը 31,5 մ է, երկու կողմում ունեցել է երկաթագամ դռներ և փայտյա բացվող մասեր, որոնք հնարավորություն էին տալիս ցանկացած ժամանակ կամրջի ծայրային հատվածները հավաքել ու կամուրջը դարձնել

<Հայոց եկեղեցու պատմություն> առարկայի հիմնական դպրոցի չափորոշչի մշակման համար հիմք են ծառայել ՀՀ օրենքները, Հանրակրթության պետական չափորոշչի հայեցակարգային դրույթները, սկզբունքներն ու պահանջները: Հայոց եկեղեցու պատմության չափորոշիչը ներառում է՝ առարկայի հայեցակարգը՝ առարկայի ուսումնական նպատակները՝ առարկայի բովանդակային պարտադիր միջուկը՝ ուսումնական գործունեության տեսակները՝ սովորողների՝ պատրաստվածությանը (գիտելիքներ, կարողություններ, հքություններ) ներկայացվող պահանջների և արժեքային համակարգի նկարագրությունները, ընդ որում՝ գիտելիքներին, կարողություններին և հմտություններին վերաբերող պահանջները ներկայացված են երեք՝ Ա, Բ, Գ մակարդակներով, որոնք համապատասխանում են՝ Ա - նվազագույն, Բ - միջին, Գ - բարձր պատրաստվածությանը գրականության ցանկը:

Առարկայի ընդհանուր նպատակները և խնդիրները Հայ Առաքելական եկեղեցու պատմության ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը հանրակրթական դպրոցում պայմանավորված է աճող սերնդի սոցիալ-հումանիտար կրթությունը լրացնելու, նոր սոցիումալակային պայմաններում աշխարհիկ դպրոցում դաստիարակչական գործառույթների զարգացման մանկավարժական պահանջներով, ինչպես նաև կրթական համակարգում ուսուցման հոգևոր-բարոյական հիքերը վերականգնելու ձգտումներով: Ներկայումս հայկական կրթական համակարգի զարգացման առանձնահատկություններն են արդիականացումը և բարեփոխումը, որոնք կապված են վերջին տարիներին հայ հասարակական կյանքում տեղի ունեցած հոգևոր, սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական խոշոր փոփոխությունների հետ: Այդ արդիականացման և բարեփոխումների ուղղություններից է լրացնել կրթության սոցիալական-մարդասիրական բովանդակությունը, որի նպատակն է մասնավորապես վերացնել պետաաշխարհիկ դպրոցի ավանդական հոգևոր-ազգային մշակույթից հրաժարվելու նախընթաց շրջանի հետևանքները: Հայ հոգևոր-մշակութային, հոգևոր-ազգային արժեքները ձևավորվել են նաև Հայոց եկեղեցու ազդեցության և մասնակցության պայմաններում, դրանք խորապես կապված են Հայ Առաքելական դավանանքի հետ: Հետևաբար Հայոց եկեղեցու պատմությունը աճող սերնդի համար կարևոր նշանակություն ունի սոցիալական-մարդասիրական գիտելիքներ ձեռք բերելու և այդ արժեքներին հաղորդակցվելու առումով: Աճող

սերնդի հաղորդակցությունը ավանդական հոգևոր-ազգային արժեքներին իրականացվում է բոլոր քաղաքակիրթ երկրների կրթական պրակտիկայում: Քրիստոնեությունը, որպես համաշխարհային, համամարդկային կրոն, որպես գաղափարաարժեքային համակարգ և վարդապետություն, տարածվելուց հետո դարձել է քրիստոնեական ազգերի պատմական զարգացման անկապտելի մասը, իսկ հաճախ նաև՝ հասարակական և ազգային գիտակցության առանցքն ու հենքը: Քրիստոնեությունն առանձնահատուկ դեր է խաղացել Հայոց պատմության մեջ, ինչն անխզելիորեն կապված է Հայ առաքելական եկեղեցու հետ: Հայոց եկեղեցու շնորհիվ քրիստոնեությունը դարձել է հայ ժողովրդի ազգային նկարագրի անբաժանելի մասը: Հայոց պատմության մեջ Հայ Առաքելական եկեղեցու դերը բացառիկ է: Վիթխարի է նրա ներդրումը հայոց հոգևոր, կրթամշակութային արժեքների ձևավորման և պահպանման, հայոց պետականության ամրապնդման և զարգացման, ազգապահպանության գործում: 5 Հայ ժողովրդի ազգային-հոգևոր կառույց լինելով հանդերձ՝ Հայոց եկեղեցին միաժամանակ քրիստոնեական ընդհանրական եկեղեցու մի մասն է և արժեհամակարգային բազմաթիվ ընդհանրություններ ունի քրիստոնեական համամարդկային հիմնարար արժեքների (ազատություն, արդարություն, հանդուրժողականություն, հարգանք առ մերձավորը...) հետ: Դասընթացի նպատակն է՝ ազգային և համամարդկային արժեքներին ծանոթացնելու ու հաղորդակից դարձնելու միջոցով նպաստել աճող սերնդի ազգային-հոգևոր նկարագրի ամբողջացմանը: Այս խնդիրն առանձնակի կարևորություն ունի նաև նոր սերնդին ընդհանուր բարոյական արժեքները և հասկացությունները փոխանցելու առումով, քանի որ ինչպես աշխարհի շատ երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում եկեղեցին համամարդկային արժեքներ կրող կարևորագույն ինստիտուտ է: Հետևաբար, դասընթացն իր կարևոր նպաստը կբերի սովորողների ընդհանուր աշխարհայացքի, հոգեբանության և բարոյական ըմբռնումների ներդաշնակ ձևավորմանը: Վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետություն են մուտք գործել տոտալիտար, դեստրուկտիվ (ամբողջատիրական, քայքայիչ, ապակառուցողական), միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների կողմից բազմիցս քննադատված կրոնական տարաբնույթ հոսանքներ, որոնք լուրջ նկրտումներ ունեն հանրակրթական ոլորտ ներթափանցելու և այստեղ արմատավորվելու: Դասընթացի նպատակն է նաև աճող սերնդին հեռու պահել վերոնշյալ բացասական երևույթներից:

Եզրակացություն

Հայաստանի անկախացումից հետո հասարակության մեջ մեծ հետաքրքրություն առաջացավ Հայոց եկեղեցու պատմության, նրա կառույցի, դավանանքի և ընդհանրապես կրոնի ոլորտի նկատմամբ: Հանրակրթական որոշ հաստատություններում տարերայնորեն ներդրվեցին զանազան ծրագրեր (Հայ Առաքելական եկեղեցու պատմություն, Կրոնի պատմություն, Կրոնագիտություն և այլն), որոնք ապահովված չէին որակյալ և անհրաժեշտ ծրագրերով ու դասագրքերով, դասընթացները պետականորեն չէին սպասարկվում: Դասընթացի նպատակն է՝ այս ոլորտում մշակել գիտամանկավարժական այնպիսի մոտեցումներ, որոնց հիմքում ընկած են մանկավարժության հիմնարար սկզբունքները՝ մատչելիություն, շարունակականություն, տարիքային առանձնահատկությունների հաշվառում, ինտեգրում այլ առարկաների հետ և այլն: Հայագիտական առարկաների՝ հայոց պատմության, հայոց լեզվի, հայ գրականության դասավանդումը, և սովորողի կողմից դրանց ամբողջական ընկալումն առանց Հայոց եկեղեցու պատմության իմացության՝ որոշ առումով մնում է թերի: Դասընթացի նպատակն է՝ ամբողջացնել հայագիտական առարկաների՝ հայոց պատմության և մշակույթի հետ կապված հարցերի շրջանակը՝ ամրապնդելով այդ առարկաներից սովորողների գիտելիքները, լրացուցիչ անհրաժեշտ տեղեկություններ հաղորդել, ինչպես նաև վեր հանել բազմաթիվ իրադարձությունների և երևույթների ընթացքը պայմանավորող հոգևոր-եկեղեցական գործոնները: Հայ ժողովուրդն ավանդաբար և պետականորեն յուրաքանչյուր տարի նշել և հիմա էլ նշում է ավելի քան երկու տասնյակ տոներ: Այս դասընթացը կօգնի սովորողին հասկանալու այդ տոների և արարողությունների ազգային-եկեղեցական, պատմական և դաստիարակչական իմաստը: Դասընթացը կօգնի նաև ստուգաբանել մեր կյանքի ու կենցաղի բազմաթիվ հարցեր, որոնց բացատրությունը կապված է ազգային-եկեղեցական ավանդույթների հետ: Հայաստանի Հանրապետությունն ընդգրկված է համաշխարհային քաղաքակրթական նշանակություն ունեցող այնպիսի խոշոր գործընթացների մեջ, որոնց ազդեցությունն ակնհայտ է մշակույթի և հոգևոր-բարոյական հարցերի բնագավառում: <> առարկան կօգնի ընկալելու արևմտյան, մասնավորապես համաեվրոպական կյանքի շատ արժեքներ, որոնք նույնպես կապված են քրիստոնեության հետ: Սկզբունքները Առարկայի մշակման հիմքում ընկած է կրթության աշխարհիկ սկզբունքը: Հայոց

Եկեղեցու պատմության ուսումնասիրությունը ներկայացվող դասընթացի բովանդակության շրջանակներում հանդիսանում է աշխարհիկ կրթություն՝ կոնկրետ էթնոմշակութային, էթնոդավանական և քաղաքակրթական ուղղվածության կրոնագիտական կրթության տեսակ: Դասընթացը կազմված է գիտամանկավարժական հիմնարար սկզբունքների՝ նյութի մատչելիություն, տարիքային համապատասխանություն, գիտամեթոդական բազմազանություն, պահանջներին համապատասխան:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- <https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%B6%D5%AB>
- Հայկական հանրագիտարան
- Հայ եկեղեցու պատմություն դասագիրք
- Էլեկտրոնային գրադարան

Նպատակը և խնդիրները

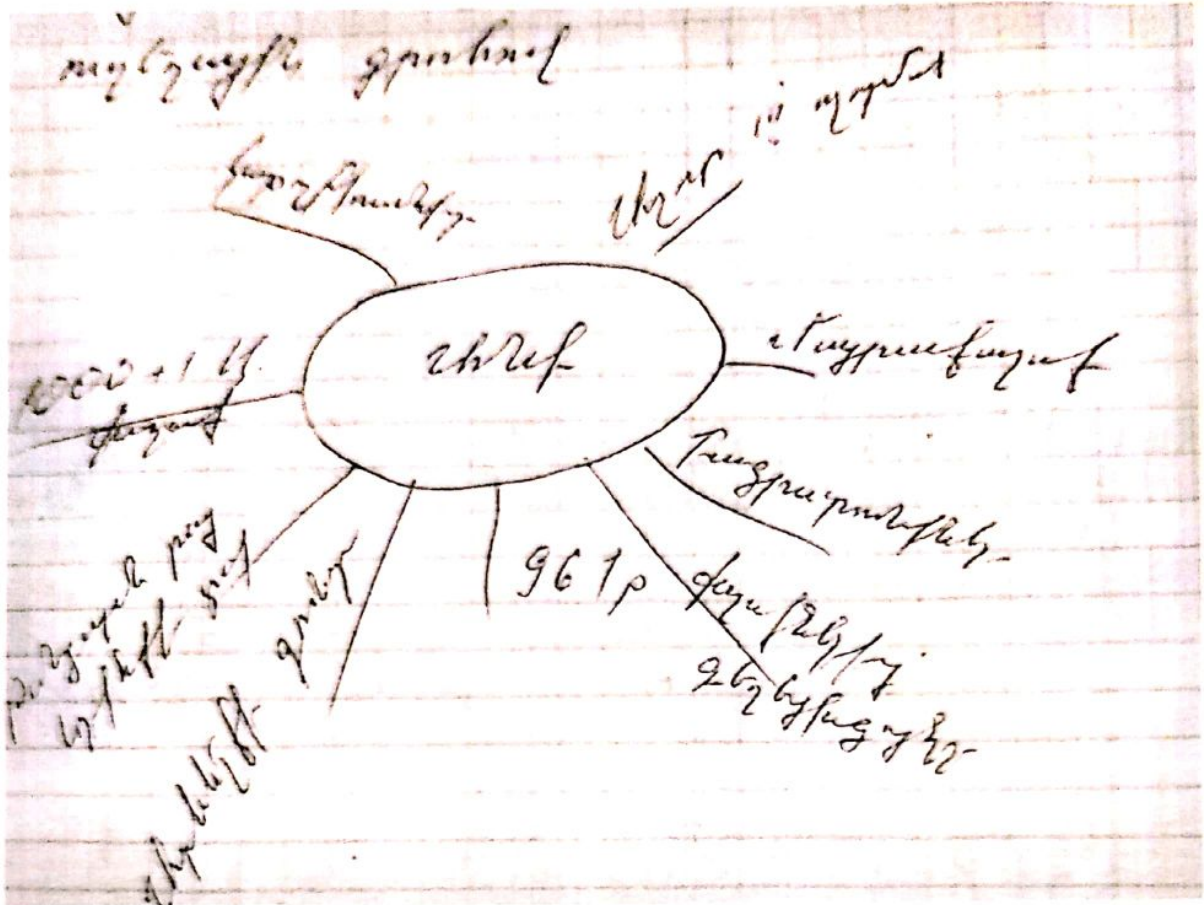
1. Բացատրել հայոց եկեղեցու դերը երկրի համախմբման գործում, ներկայացնել Սարգիս Ա Սևանցու բազմակողմանի գործունեությունը:
2. Ցույց տալ Անի մայրաքաղաքի կաթողիկոսության գիտակրթական գործունեության նշանակությունը:
3. Հիմնավորել Անիի հոգևոր և աշխարհիկ լինելը:
4. Ջարգացնել սովորողների քննական մտածողությունը, կարողանալ տրամաբանական կապեր ստեղծել, խոսքը հիմնավորելու կարողությունները զարգացնել:

Սոցիալական-

- Մեր արթնացնել Անի քաղաքի նկատմամբ:
- Երեխաների մեջ հպարտության զգացում զարգացնել ազգային – մշակութային արժեքների նկատմամբ :<<Անին թանգարան է բաց երկնքի տակ>>:
- Հարգանք առաջացնել հայոց կաթողիկոսների նկատմամբ:Որպեսզի երեխաները հասկանան,որ կաթողիկոսները ինչպես էին նպաստում նրանք երկրի խաղաղությանը, երկրի կայունացմանը, եղբայրասպան կոիվների դադարեցմանը, մշակութային արժեքների կերտմանը, հայ դպրության և գրչության զարգացմանը:Վկան է Հոռոմոսի վանքի գրչատունը, որի ծաղկմանը և զարգացմանը նպաստում և ոգևորում էր Սարգիս Սևանցուն:
- Եվ Անին վերադարձնելու գաղափարը երբեք չմեռնի նրանց սրտերումԵվ որ գերված Անին և Արարատը իրենց են սպասում իսկ դրան մենք կարող ենք հասնել երկար ու դժվար ճանապարհի անցնելով:

Դասի ընթացքը

Դասն սկսվել է <<Անի>> բառի շուրջ ուղեղային գրոհով:

Երեխաներին նախորդ ժամին հանձնարարվել էր այս դասաժամի համար
ելույթներ պատրաստել Անի մայրաքաղաքի վերաբերյալ:

Աշխատանքը պետք է լիներ խմբերով և խումբը պետք է ունենար անուն:

Մկսենք ելույթները և մինչև ելույթները յուրաքանչյուր խմբի կբաժանվի թուղթ,
որի վրա խմբի 1 անդամ ,ընտրությունը թողնում էմ ձեզ, պետք է նկարի
դասին վերաբերող որևէ խորհրդանիշ,մինչև դասի ավարտը:

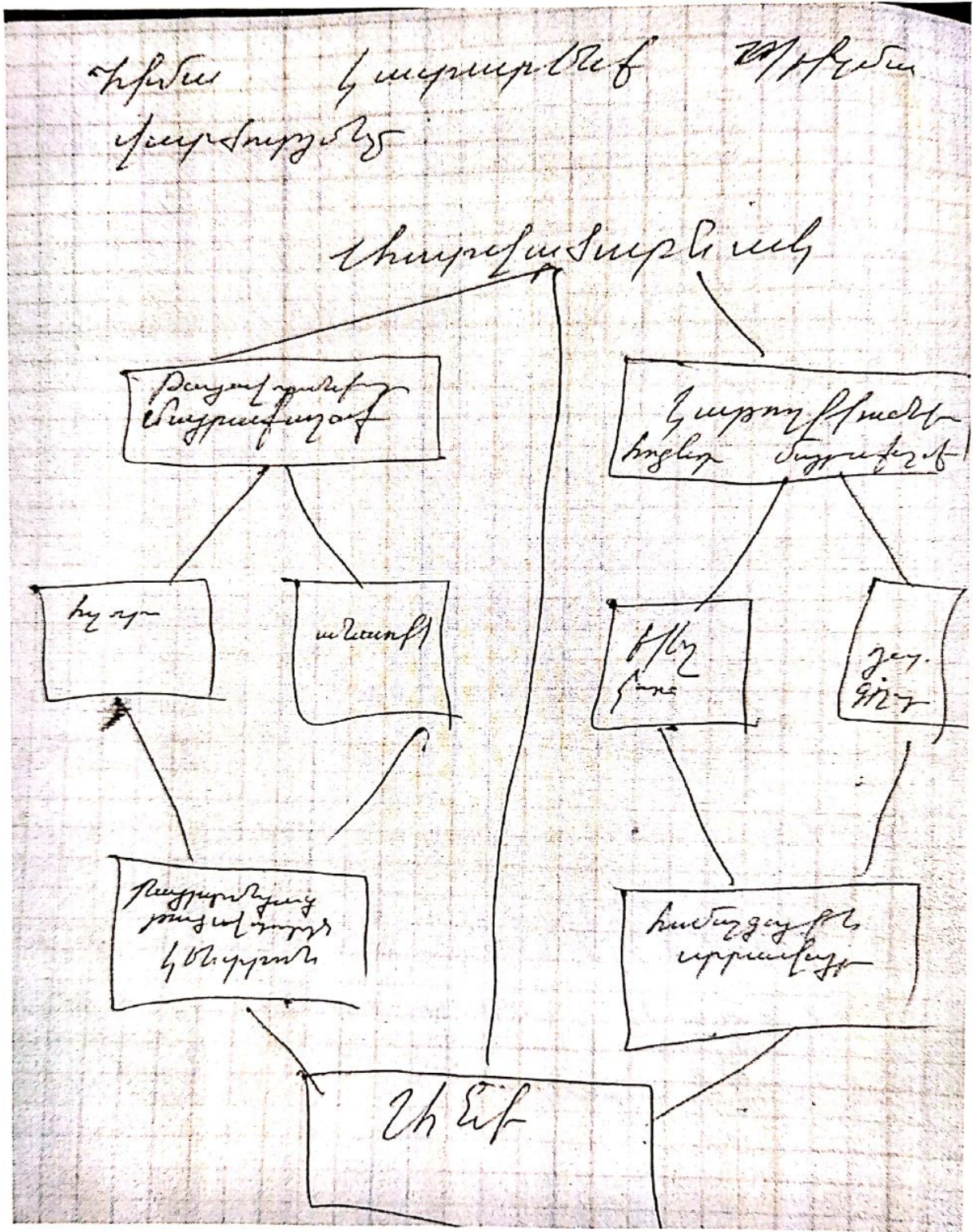
- Առաջին խումբ- քննարկել
- Երկրորդ խումբ- քննարկել
- Երրորդ խումբ
- Չորրորդ խումբ

Խմբերը հարց ունեն միմյանց:

Անին անվանել են աստվածաբնակ

Հիմա ձեր խմբերով քննարկեք և փորձեք բացատրել, թե ինչու էր բաղաբն
այդպես կոչվում:

Ներկայացրեք ձեր տեսակետը դասարանին:

Հայոց եկեղեցին Բագրատունյաց թագավորության վերելքի ժամանակաշրջանում

Ա Մ Ա Կ Ա Ր Դ Ա Կ

Հիմա՝ 1 Կաթողիկոսարանի Կարս տեղափոխման տարեթիվը, այդ ժամանակ գահակալող արքայի և կաթողիկոսի անունները.

Կարողանա՝

Հիմնավորել կաթողիկոսական աթոռի Կարս տեղափոխման անհրաժեշտությունը:

Բ ՄԱԿԱՐԴԱԿ

1 Սյունյաց մետրոպոլիտոսության վերականգնման Սյունյաց և Աղվանից աթոռների անջատողական ձգտումների մասին:

2 Խաչիկ Արշատունու գործունեության կարևոր դրվագները

Կարողանա՝

1 Վերլուծել Անանիա Մոկացու դիրքորոշումը՝ բռնությամբ քաղկեդոնությունը ընդունած հայերի նկատմամբ:

Գ ՄԱԿԱՐԴԱԿ

Իմանա՝

1. 10-րդ դարում Գուգարքում, Շիրակում, կառուցված նշանավոր վանքերի անունները

2Ս Խաչիկ Արշարունու կողմից Կիլիկիայում հայկական եպիսկոպոսությունների հիմնադրման մասին փաստեր:

Կարողանա՝

1 Վերլուծել Սյունյաց աթոռների անջատողական ձգտումների դեմ Անանիա Մոկացի կաթողիկոսի ձեռնարկած քայլերի քաղաքական նշանակությունները:

2 Համեմատություն տոնի արդի խնդիրների և այդ ժամանակաշրջանի խնդիրների միջև:Տա մերօրյա խնդիրների լուծման իր տարբերակը:

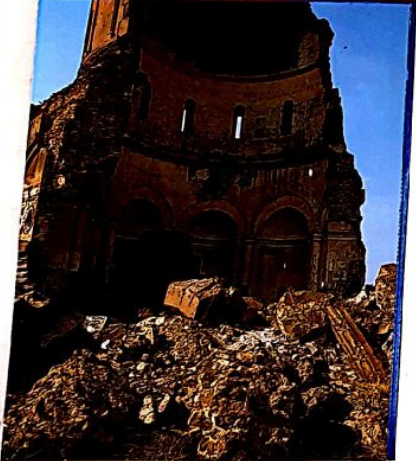
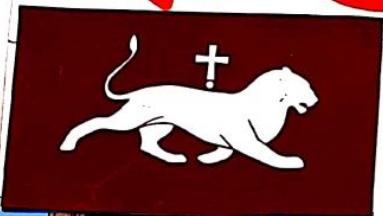
Հայոց պատմությունից դուք արդեն գիտեք, որ Անին հանձնվել է բյուզանդացիներին:Ինչն էր պատճառը, իսկ ինչ էր կարծում ճիշտ վարվեց կաթողիկոսը- ձեր տեսակետը

Պատմական ինչ փաստի հետ կհամեմատեք

Խաչյալ Հիսուս -----Խաչյալ Անի

Մարդկության փրկություն -----Հայոց փրկություն

ԱԵԿԵԼԻ ԳՈՐԱՐԸ

Անիի Ա զինի նշանը
կառուցվել է 1036թ. Արարատ
Ճարտարապետի ջանքով:

Անիի սմերակները հայտնաբերված ստեմանից

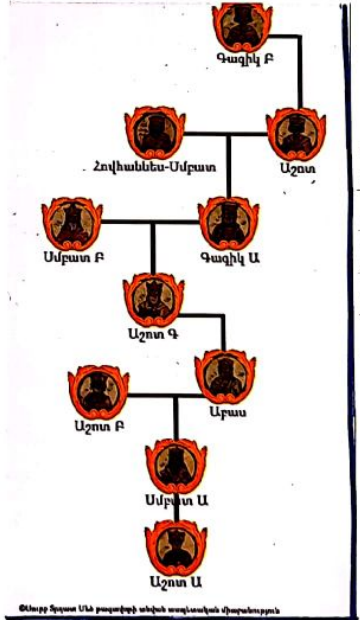

Անի բերրի համայնապատկերը

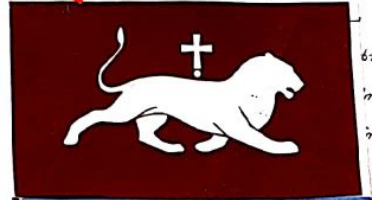
Խոսքը կրթի մի քան
դրամագրության ղարազի
տեսակ անբնիցայի
հիշելուամ էր
սրեանի Անիև ու ըսր
վեանի:

Բայց մի ուրիշ շարա-
նաչափան էլ կա
սրեանի Անիև,
որ չվեանի:

Անիի Մայր
գլխաւոր-կառուց
վել է 989-1001թթ.
Արարատ ճարտարա-
պետի նախագիծով
և Արարատի
նախագիծով:

Օրաց ճշտա Ան բագրատի անիւ տարիապետ Սարգիստը
Իսկայ բագրատի իրարմիտ իրարմիտ

Անիակ պատկերները

Արարատը,
Արարատը
կամ Արարատի
արարատներ,
Անի-ճարտար
Կառուցիչ
անբնիցաները: Կոստան է ևս Արարատ
պարտապետ, Արարատի պարտապետ,
Կառուցիչ պարտապետ: Կառուցիչ է
Արարատ և Անի-ճարտարա-
986 - 988 թվականներին:

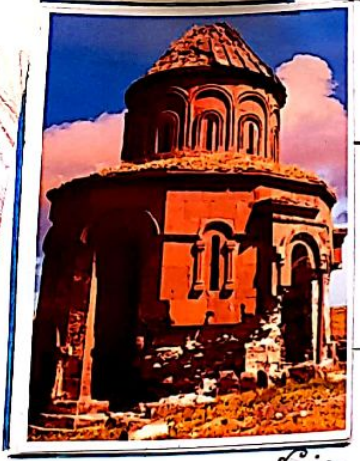
Անիի Կառուցիչ
ճարտարապետ է

424

Կաթողիկոսական

բայ երկրի քանի

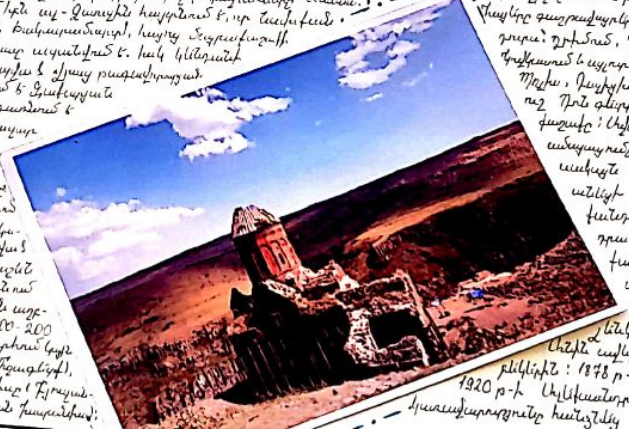
Սեփե Տառնիտե արարողի կազմակերպումը 5-րդ դարի վերջին կաթողիկոսական խոստովանության քրեական քննության համար արարողի կազմակերպումը 5-րդ դարի վերջին կաթողիկոսական խոստովանության քրեական քննության համար արարողի կազմակերպումը 5-րդ դարի վերջին կաթողիկոսական խոստովանության քրեական քննության համար արարողի կազմակերպումը...

Կաթողիկոսական իրավունքը 261-1045 թ-ին, Արևելյան Կաթողիկոսների բազմաթիվ դարձյալ կազմակերպումը 5-րդ դարի վերջին կաթողիկոսական խոստովանության քրեական քննության համար արարողի կազմակերպումը...

Սեփե իմին է 1319 թ-ի ավերիկ կաթողիկոսների կողմից արարողի կազմակերպումը 5-րդ դարի վերջին կաթողիկոսական խոստովանության քրեական քննության համար արարողի կազմակերպումը...

Կաթողիկոսական իրավունքը 261-1045 թ-ին, Արևելյան Կաթողիկոսների բազմաթիվ դարձյալ կազմակերպումը 5-րդ դարի վերջին կաթողիկոսական խոստովանության քրեական քննության համար արարողի կազմակերպումը...

1920 թ-ի Արևմտահայաստանի անկախության հռչակագրի 17-րդ կետը...

ԱՆԳԱՐԱՆ ԲԱՅ
ԵՐԿՆԻՔ ԵՎ
ՍՈՑԻԱԼԻՅԵՏ

Նրկե՛նք Ձեր Գոհարը

Նրկե՛նք Ձեր Գոհարը

Դա՛նգարան թայ
կրկե՛ք զանկ

Դ՛ր Դա՛նգարանը

Դա՛նգար ու Վր
կե՛նք Ձեր Գոհարը

ՋԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ
ԵԿԵՆԵՅԻՆԵՐԻ
Բաղա՛վ (ԱՆԻ)